

એલિસ એક્કાની વાર્તા : ‘ઘરતી
લહરાયેગી...ઝાલો નાચેગી...ગાયેગી’માં
આદિવાસી વિમર્શ

Dr. Nitinkumar J. Gamit
Associate Professor in Gujarati
Saurashtra Gyanpith College,
Baravala

આદિવાસી સ્ત્રી લેખનની ચેતનાનું દાર્શનિક તત્ત્વ એ ક્યારે પણ ન હોઈ શકે જે નારીવાદી કે દલિત સ્ત્રી લેખનનું છે. એ દૃષ્ટિએ એલિસ એક્કા હિન્દીની પ્રથમ આદિવાસી સ્ત્રી વાર્તાકાર છે. જેમણે આદિવાસી દર્શનને સ્પષ્ટ રીતે તેમનાં સાહિત્યમાં પ્રગટ કર્યું છે. સરળતા કે સામાન્ય સર્જનને કારણે ઈતિહાસકારો કે વિવેચકોને તેમની રચનાઓ ઠીક ઠીક લાગી છે અને તેથી જ તેમનાં સાહિત્ય સર્જન તરફ ઓછું ધ્યાન ગયું છે. તેમની વાર્તાઓમાં જંગલ, જંગલી પશુઓ, સાંપ, વીંછી, કીડી-માંકોડાનું જાણે સુખદ નિવાસસ્થાન છે. આદિવાસી આ બધી જીવસૃષ્ટિને હાનિકારક માનતા નથી તેમજ જંગલ અને જમીનને પણ પોતાની માલિકીની માનતા નથી. એલિસ એક્કા પોતાની વાર્તાઓમાં પ્રકૃતિના એ સત્યને ઉજાગર કરે છે જેમાં જીવન અને મૃત્યુ બંને સમાન રીતે આવે છે, જંગલ જીવન આપે છે અને જીવન લે પણ છે. જો કોઈ જંગલને પોતાની માલિકીનું માને તો એની એ સૌથી મોટી ભૂલ છે. આદિવાસી સાહિત્યનો દૃષ્ટિકોણ એવો છે કે જેમાં સહાનુભૂતિ પણ નથી અને સ્વાનુભૂતિ પણ નથી એમાં તો સામૂહિક અનુભૂતિ છે. એમાં વાર્તા કરનાર અને જેનાં વિશે

વાર્તા કહે છે તે બંને એક જ પૃષ્ઠભૂમિ પર એક સાથે ઊભાં રહે છે. આઝાદી બાદ આદિવાસી વિસ્તારોમાં જ્યારે વિકાસનું આગમન થયું ત્યારે તે તેની સાથે વંચિતતા, ગરીબી અને કેટલા પ્રકારની બીમારીઓ લઈને આવે છે. આઝાદીની ઈચ્છા રાખતા આદિવાસીઓ માટે જાણે મોહભંગ થયાંની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ, જે તમણે વાર્તા ‘ઘરતી લહરાયેગી...ઝાલો નાચેગી...ગાયેગી’માં આલેખી છે.

એલિસ એક્કા : જીવન ઝરમર :-

એલિસ એક્કા હિન્દીની પહેલી આદિવાસી કથાકાર છે. તેમણે પોતાનું લેખન કાર્ય પચાસમાં દશકથી હિન્દીમાં આરંભ કર્યું. ઈ.સ. ૧૯૪૭થી શરૂ થયેલ સાપ્તાહિક ‘આદિવાસી’માં તેઓ નિયમિતપણે લખતા. તેમની સૌપ્રથમ પ્રાપ્ત થતી રચનામાં ખલીલ જિબ્રાનના સાહિત્યનો અનુવાદ છે. એક મહિલા ઝારખંડના આદિવાસીઓમાંથી પ્રથમ ગ્રેજ્યુએટ્સ હોય અને ખલીલ જિબ્રાન જેવા સાહિત્યકારના સાહિત્યમાં રુચિ રાખતા હોય, એ જોતાં તેમની મેઘાવી પ્રતિભાનો અંદાજ આવી શકે છે.

એલિસ એક્કા ખૂંટી ટોલા(વસાહત), સીમડેગાના રહેવાસી હતા. ૮ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૭માં રાંચીના લાલ સિરમ ટોલીમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. ખ્રિસ્તી વિશ્વાસ અનુસાર તેમનો નામકરણ સંસ્કાર ૨૫ ડિસેમ્બર ૧૯૧૭ના રોજ રાંચીના જીઇએલ ચર્ચમાં કરવામાં આવ્યો હતો. તેમની માતાનું નામ મેરી પૂર્તિ અને પિતા નુઅસ પૂર્તિ.

ગ્રેસી પૂર્તિ અને વસંત પૂર્તિ એમના સગા ભાઈ બહેનો છે. જ્યારે ઓરનેસ્ટ પૂર્તિ બીજી માંના ભાઈ છે. એલિસ એક્કાની બીજી માં ફ્લોરા બાડાનો આખો પરિવાર જીઇએલ સેવન્થ ડે એડવેન્ટીસ્ટ ચર્ચના વિશ્વાસથી બની ગયા હતા. એલિસ એક્કા છ દશકો સુધી શ્રમ અને સર્જનકાર્યથી ભરપૂર એવું જીવન જીવ્યા. ૬૧ વર્ષની વયે ૫ જુલાઈ ૧૯૭૮ના રોજ ગંગુટોલી રાંચીમાં તેમનું મૃત્યુ થયું. તેમને કાંટાટોલી- રાંચીના સીએનઆઇ કબ્રસ્તાનમાં દફનાવવામાં આવ્યા. તેમના પતિ સોલમનને જીઇએલ ચર્ચના કબ્રસ્તાનમાં દફનાવવામાં આવ્યા. એલિસ એક્કાના માતા અને પિતા અને સાસરીપક્ષ જીઇએલ ચર્ચના અનુયાયીઓ અને વિશ્વાસીઓ હતા. માત્ર તેમની સાસુએ રોમન કેથેલિક ચર્ચનો સ્વીકાર કર્યો હતો. એલિસ અને તેમના પતિ સોલેમન બંનેનું મૃત્યુ રાંચીના નયા ટોલીમાં આવેલ મકાન કે જેમાં પુત્ર સિક્કાર્થ એક્કા આજે રહે છે ત્યાં તેમનું મૃત્યુ થયું હતું. તેમનું મૃત્યુ સ્વાભાવિક હતું.

એલિસનું પુરું નામ એલિસ ખ્રિસ્તીયાની પૂર્તિ હતું. તેઓ આદિવાસી વિદ્રોહના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ એવા બિરસા મુંડાના પરિવાર સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ‘પૂર્તિ’ એ મુંડા આદિવાસીઓનું ગોત્ર છે. મુંડારી ભાષામાં ગોત્રને મુંડા લોકો ‘કિલી’ કહે છે. એક ‘કિલી’ના લોકો એક સાથે રહે છે અને એક જ ગામનાં ક્ષેત્રમાં જીવે છે અને એક સાથે જ દફનાવવામાં પણ આવે છે. એલિસ એક્કાના પૂર્વજો ઉલિહાતુ (આજના ઝારખંડના ખૂંટી જિલ્લો) ગામના રહેવાસી અને ‘પૂર્તિ’ ગોત્રના વંશજ છે. ઈ.સ.૧૮૯૫ થી ૧૯૦૦ દરમિયાન બિરસા મુંડાના

નેતૃત્વમાં વિશ્વપ્રસિદ્ધ બ્રિટિશ વિરોધી યુદ્ધ ઉલગુલાન પછી એલિસના દાદા જોહનેશ મુંડાએ ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકારી લીધો હતો. તેમણે પોતાનું ગામ ભૂતપૂજા, પ્રેતપૂજાના કારણે છોડી દીધું હતું. તેઓ પરિવાર સાથે સિમડેગાના ખૂંટી ટોલીમાં જઈને વસ્યા હતા. ત્યાં તેઓ ખ્રિસ્તી મિશનના સંપર્કમાં આવ્યા. ત્યારબાદ તેઓ ચર્ચમાં એક ડ્રાઇવર તરીકે રહ્યા. સમય જતા તેમણે ખ્રિસ્તી ધર્મનો અંગીકાર કર્યો અને જીઇએલ ચર્ચના પ્રચારક તરીકે ગામડે ગામડે ફરવા લાગ્યા. જોહનેશ મુંડાના ત્રણ છોકરાઓ હતા. જેમાં બરનાબસ પૂર્તિ, નુઅસ પૂર્તિ, ગબરીયલ પૂર્તિ. જેમાં એલિસના પિતા નુઅસ પૂર્તિની નોકરી પોલીસ વિભાગમાં લાગી. અને ત્યાં જ તેમની મુલાકાત સોલોમન થિયોડોર એક્કા સાથે થઈ. જેમની સાથે એલિસ એક્કાના લગ્ન ૮ જૂન ૧૯૪૭ના રોજ થયા. સોલમનની માતા કોરા એક્કા કેથોલિક ચર્ચના વિશ્વાસી હતા જ્યારે પિતા ક્રિસ્ટો કુમાર જીઇએલ ચર્ચના વિશ્વાસી હતા. એલિસના પિતા મૂળ પિસ્કા નગડી, રાંચીના રહેવાસી હતા. તેઓ ઉરાંવ આદિવાસી સમાજમાંથી આવતા હતા. એલિસ એક્કા અને સોલેમનના ત્રણ સંતાન. જેમાં ડો. રેખા ટપ્પો, નીલા ડે અને ડો. સિક્કાર્થ એક્કા.

એલિસ એક્કાનો પ્રાઇમરીથી મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ સંત માર્ગેરેટ સ્કૂલ, બહુ બજાર રાંચીમાં થયો. ૧૯૩૮માં એબ્રોજિનલ ફેલોશિપ મેળવતા કલકત્તાના સ્કોટિશ ચર્ચ કોલેજમાંથી અંગ્રેજી સાહિત્યમાં ગ્રેજ્યુએશન કરનાર ઝારખંડના પ્રથમ આદિવાસી મહિલા બન્યા. પટનાથી તેમણે બી.એડ. પૂરું કર્યું તથા રાંચી વિશ્વવિદ્યાલયથી

ઈ.સ.૧૯૬૩-૬૪માં અનુસ્નાતકની પદવી પ્રાપ્ત કરી. વ્યવસાય તરીકે તેમણે અધ્યાપનનું જીવન પસંદ કર્યું. ગવર્નમેન્ટ સ્કૂલ પુરુલિયા, સંત માર્ગેટ સ્કૂલ, બહુ બજાર અને ચાંદમલ બાલમંદિર સ્કૂલ, રાતુ રોડ, રાંચીમાં તેમણે અધ્યાપન કાર્ય કર્યું. ઈ.સ.૧૯૭૧ના ઝારખંડ આંદોલન દરમિયાન આદિવાસી બુદ્ધિજીવી ડૉ. નિર્મલ મિંજના નેતૃત્વમાં ગોસ્સાનર કોલેજની સ્થાપના થઈ, ત્યારે તેમને તેમનું પસંદગીનું કાર્ય એટલે અંગ્રેજી વિષય ભણાવવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો. જીવનના અંતિમ શ્વાસ સુધી તેમણે અધ્યાપકીય કાર્ય કર્યું.

એલિસ એક્કા ખૂબ મૃદુભાષી અને ઓછું પણ સ્પષ્ટ બોલવાવાળા અને સહજ તથા સુંદર વ્યક્તિત્વ ધરાવતા હતા. મમત્વ અને સ્નેહથી ભરેલું એમનું વ્યક્તિત્વ આકર્ષક હતું. સમકાલીન અંગ્રેજી, હિન્દી અને ઝારખંડી ભાષાઓનું સાહિત્ય તથા સમકાલીન હલચલોથી તેઓ ઘેરાયેલા રહેતા અને દિવસ રાત વાંચવું અને લખવું એ એમની જીવનચર્યા હતી. મોટા યશમા કદાચ તે ઘણા નંબર હશે જે તેમની આંખો પર હંમેશા ચડાવેલા રહેતા. પરિવારના લોકોના જણાવ્યા પ્રમાણે તેમને સુગરની બીમારી હતી. તેમ છતાં તેમના વિશે વધુ માહિતી પ્રાપ્ત થતી નથી. તેમનું સાહિત્ય સર્જન તેમના દ્વારા પ્રકાશિત થયેલી રચનાઓ અને હસ્તપ્રતો તથા એમની સમૃદ્ધ લાઇબ્રેરી પરિવાર દ્વારા સાચવવામાં ન આવતા સમયના વહેણમાં ગુમ થઈ ગયું. અત્યારે એમની પેઢીની સ્મૃતિઓ ખાલી છે જેથી તેમના વિશે જાણવું મુશ્કેલ છે કે તેમનું વાસ્તવિક જીવન કેવું હતું. એલિસ એક્કાએ નાગપુરી, હિન્દી વગેરેમાં સાહિત્ય સર્જન કર્યું પરંતુ

તેના વિશે વિગતે માહિતી પ્રાપ્ત થતી નથી. તેમના સંતાનોના જણાવ્યા પ્રમાણે તેમની રુચિ વર્તમાન વિષયોમાં વધુ હતી. ગદ્યમાં તેઓ વાર્તાઓ અને વિશ્વસાહિત્યના અનુવાદ કરતા હતા, જે રાંચી એક્સપ્રેસ અખબારમાં પ્રતિદિન છપાવતા હતા. બિહાર સરકારના સૂચના અને જન સંપર્ક વિભાગ દ્વારા પ્રકાશિત સાપ્તાહિક ‘આદિવાસી’માં તેઓ લખતા. પરંતુ જન સંપર્ક વિભાગના પદાધિકારીઓએ ‘આદિવાસી’ પત્રિકાના જૂના અંકોને રદીના ભાવ વેચી દીધા. જેમાં એલિસ એક્કાની રચનાઓ નાશ પામી. એટલું જ નહીં પણ ઝારખંડના આદિવાસી સાહિત્યકારની રચનાઓ પણ હંમેશના માટે ખોવાઈ ગઈ.

એલિસ એક્કા ઈ.સ. ૧૯૦૩માં સિમડેગાનાં કસીરા સુન્દરા ટોલીમાં જન્મેલા ખડીયા ભાષાના આદિવાસી કથાકાર પ્યારા કેરકદાના સમકાલીન હતા. આ સમય એટલે ૩૦ થી ૫૦નો દશકો કે જેમાં ખડીયા ભાષામાં પ્યારા કેરકદા, સંથાલી ભાષામાં રધુનાથ મુર્મૂ, હો ભાષામાં લકો બોદરા, મુંડારી ભાષામાં બલદેવ મુંડા, કુડુખ ભાષામાં આયતા ઉરાંવ જેવા પ્રથમ પેઢીના આદિવાસી સાહિત્યકાર અને બુદ્ધિજીવીઓ સાંસ્કૃતિક પ્રતિનિધિત્વ કરતા હતા.

આદિવાસી સ્ત્રી લેખનમાં પ્રાથમિકતા :-

સાહિત્યના ઇતિહાસકારો લાંબા સમયથી એ પ્રશ્ન ઉઠાવતા આવ્યા છે કે સૌથી પહેલી વાર કથા કોણે, ક્યારે અને કોને કહી? જોકે આનો ચોક્કસ જવાબ મળ્યો નથી. વિવિધ સાહિત્યકારો પોતાની રીતે જવાબ આપે છે, પરંતુ મોટાભાગે પુરાણ,

ઉપનિષદ, મહાભારત વગેરેને સાહિત્યની શરૂઆત તરીકે માને છે. આ દૃષ્ટિકોણ લેખિત સાહિત્યને પ્રાથમિકતા આપે છે અને મૌખિક પરંપરાને અવગણે છે. ખાસ કરીને મૌખિક પરંપરામાં મહિલા લેખિકાઓને સાહિત્ય, ઇતિહાસમાં સાચા અર્થમાં સ્થાન મળ્યું નથી. વેદો અને મહાભારત જેવી રચનાઓ પણ મૌખિક પરંપરામાં જીવંત રહી છે. પરંતુ આ પરંપરામાં સ્ત્રીઓના યોગદાનને માન મળ્યું નથી. સ્ત્રી લેખનને સંકલન કરનાર પ્રાપ્ત થયા નથી.

ઝારખંડ જેવા રાજ્યમાં મોટી સંખ્યામાં આદિવાસી સ્ત્રીઓ કથાલેખનના ક્ષેત્રમાં સક્રિય છે. જેમ કે પદ્મશ્રી તેમસુલા આઓ (મેઘાલય), પદ્મશ્રી મમાંગ દાઈ (અરુણાચલ પ્રદેશ), ઈસ્ટરાઈન ઈરાલુ (નાગાલેન્ડ), બિમ્બતી શિયમ ઓંગ્મી (મણિપુર), એલિસ એક્કા, દૂર્ગા લુગુન અને રોઝ કરેકેટ્ટા જેવા નામો ઉલ્લેખનીય છે. આ તમામ આદિવાસી લેખિકાઓ પોતાની માતૃભાષાઓ સાથે સાથે હિન્દી અને અંગ્રેજી ભાષામાં પણ સતત લેખનકાર્ય કર્યું છે. આદિવાસી સ્ત્રી લેખનમાં પણ એક ઊર્જાવાન પ્રવાહ જોવા મળે છે. જો કે ચિંતાજનક બાબત એ છે કે ભારતીય સાહિત્યમાં સ્ત્રી વિષયક વિસ્તૃત હાજરી હોવા છતાં આદિવાસી લેખિકાઓના યથાર્થ યોગદાનને વિશાળ માન્યતા મળી નથી. ઉપરાંત તેમનું સાહિત્ય સર્જન મુખ્ય પ્રવાહમાં સ્થાન પામ્યું નથી. ૨૧મી સદીના બે દાયકાઓ પસાર થયા હોવા છતાં ભારતીય સમાજમાં જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે અગ્રગામિતાની અસર છતાં જાતિ, ધર્મ, વર્ણ, લિંગ આધારિત વિભાજન હજી પણ જોવા મળે છે.

હિન્દી સાહિત્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં આદિવાસી સ્ત્રીઓના સર્જનને મોખરે લાવવામાં અવરોધરૂપ મુખ્ય કારણ આદિવાસી ભાષાઓની અજ્ઞાનતા છે. તેમની રચનાઓ વિવિધ ભાષાઓમાં અનુવાદ કરી વૈશ્વિક સ્તરે મહત્ત્વ પામે છે. આદિવાસી સ્ત્રી લેખન એ પરંપરાગત લિંગ આધારિત મુક્તિ નહીં, પણ એક વિસ્તૃત માનવીય અને સાંસ્કૃતિક મુક્તિ માટેનું લખાણ છે. તેઓ 'દેહ' પર પુરુષ સત્તા સામે પ્રશ્ન નથી ઉભા કરતા, પરંતુ જીવન અને પ્રકૃતિ વિરૂદ્ધ અન્યાય સામે અવાજ ઊઠાવે છે. આદિવાસી સ્ત્રી લેખિકા સ્વતંત્ર લોકતંત્રમય સમાજના દર્શન સાથે લખે છે. તેમની સાહિત્યિક દૃષ્ટિ ન તો દલિતવાદ જેવી છે કે જેમાં લિંગ આધારિત મુક્તિ છે, અને ન તો નારીવાદ જેવી છે કે જેમાં સ્ત્રી પુરુષ સામે છે. આદિવાસી સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિ પૃથ્વી, જાતિઓ, રંગ, ભાષા વગેરેના આધારે ભેદભાવનો વિરોધ કરે છે અને વૈશ્વિક સમતાનું દૃષ્ટિકોણ આપે છે. આદિવાસી સાહિત્ય કોઈ રુઢિપ્રધાન અથવા સામાન્ય શૈલીમાં લખાય એવું જરૂરી નથી. તેમાં લેખિકા પોતે પોતાનું અનુભવજગત અને સંસ્કૃતિ ઊંડાણપૂર્વક રજૂ કરે છે.

આદિવાસી સ્ત્રીઓના પરંપરાગત સામાજિક સ્થાનમાં ભંગ થયો છે, અને તેમાંના કેટલાક પાસાં ભુલાવી દેવામાં આવ્યા છે. જો કે આજે પણ કેટલાક આદિવાસી સમુદાયમાં સ્ત્રીઓનું પરંપરાગત સ્થાન અડગ છે. તેઓ ઘરનાં દરેક ક્ષેત્રમાં પુરુષોની હમકક્ષામાં કાર્ય કરે છે. શિક્ષણ ન હોવા છતાં તેઓ પુરુષો પર આધાર રાખતી નથી. તેઓ પોતે મહેનત કરે છે, ખેતી કરે છે, પોતાનું ઘર અને સંતાન પોષે છે. પુરુષો જ્યારે અવસાન

પામે ત્યાર પછી મહિલાઓ એકલી પોતે ઘરનું સંચાલન કરે છે. મહિલાઓ પોતાની જમીન અને માલમત્તાનું પણ માલિકપણું રાખે છે.

આદિવાસી મહિલાઓના પ્રશ્નો માત્ર સ્ત્રીત્વ કે જાતિવાદથી જ સંકળાયેલા નથી, પણ જમીન, સ્વશાસન, સંસ્કૃતિ અને જીવનશૈલી સાથે જોડાયેલા છે. તેથી કોઈ પણ દમનના કિસ્સામાં તેઓ વધારે પ્રભાવશાળી રીતે સામેલ થાય છે. તેમ છતાં પણ સંવાદના માધ્યમથી નારીવાદી આંદોલને લોકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે. બહોળા અર્થમાં નારીવાદી આંદોલન અને સ્ત્રીવિષયક ચર્ચાઓમાં આદિવાસી સ્ત્રીઓની ભાગીદારીને હંમેશાં પાછા પાડવામાં આવી છે, અને તેઓને નાની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવ્યાં છે. જ્યારે ‘બધી સ્ત્રીઓ એકસમાન’ એવું માનવામાં આવે છે, ત્યાં આદિવાસી સ્ત્રીઓની સહમતિ નથી.

‘ઘરતી લહરાયેગી જ્ઞાલો નાચેગી... ગાયેગી...’
વાર્તામાં આદિવાસી વિમર્શ :

આ વાર્તા એક આદિવાસી ગ્રામીણ પરિવેશમાં રચાયેલી છે, જેમાં ઝાલો નામની એક છોકરીનું પાત્ર કેન્દ્રમાં છે. વાર્તા ઝાલોના જીવન, તેની આસપાસના ગ્રામીણ સમાજ અને ભૂખ-ગરીબી જેવી સમસ્યાઓની આસપાસ ફરે છે. વાર્તાની શરૂઆતમાં, ઝાલો એક ગામડાની છોકરી તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે, જે પોતાના ઢોર-ઢાંખરને લઈને પહાડો પરથી નીચે ઉતરે છે. તે ભૂમો મારતી પહાડ ઉતારે છે, ઓ મંગરી, ઓ કબરી, એ ઝબરી અને સાથે કંઈક ગાય રહી છે. પહાડીઓમાં વાગતી વાંસળી પર એનું ધ્યાન

કેન્દ્રિત છે. નીચે નદી છે પણ એમાં પાણી થોડું જ છે, એમાં ખાડો ખોદી વીરડી બનાવી છે, તેમાંથી પક્ષીઓ પાણી પી-પી ઉડી રહ્યાં છે. ઝાલો અને ઝરિયો એક પથર પર બેસી જાય છે. અને વાતો કરે છે – ‘ને જરિયો, નદી મેં તો કટિકો પાની નચે | ગાય, ગરુ છગરી મન કા કે પીબેં !’¹ ઝાલોનું રૂપ, તેના વસ્ત્રો, ઝવેરાત અને ગામડાની સાદગીથી ભરેલું વર્ણન વાર્તાને દૃશ્યમય બનાવે છે. જેમાં આદિવાસી યુવતીઓના પહેરવેશ તથા દેખાવનું વર્ણન આવે છે. ઝાલોનું પાત્ર નાચ-ગાન અને ગામડાના જીવનની ઉત્સવમય ભાવના સાથે જોડાયેલું છે, પરંતુ તેની અંદર એક ગહન ચિંતા છે- ભૂખ અને ગરીબીનો દુઃખદાયી પ્રશ્ન ઊભો છે. ઝાલોની વાત ગામના મહાજનનો છોકરો સંભાળીને કહે છે – “સબ જગહ તો ऐसी ही बात है ज्वालो दीदी ! न कुआँ में पानी, न चुआं में, न नदी-नाले में और झरने में ही | अब तो प्यास बुझाने के लिए जल तक मिलना कठिन होता जा रहा है | है भगवान कैसा न्याय है तुम्हारा ?”² ત્રણે બાળકોશોર વાત કરતાં કરતાં તેમની આંખોમાં આંસુ છે. બીજા બાળકો પણ એમની વાતો સંભાળી તેમની પાસે આવે છે. નનકુ એમના પિતાએ કહેલી વાત ભૂખ માર્મિક રીતે કહે છે. ગુલામીની બેડીઓ તૂટી ગઈ છે હવે ભૂખ અને દુષ્કાળ પણ દૂર થઈ જશે. અહીં આદિવાસી બાળકો કે જેઓ પરિસ્થિતિઓ સામે ઝઝૂમતા, લડતા જલદી પરિપક્વ થતાં જોઈ શકાય છે.

વાર્તામાં ઝાલોના મનની દ્વિધા સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવી છે. તે ગીતો ગાવા અને નાચવાની વાત સંભળે છે, પરંતુ તેનું મન આનંદ

માણવાને બદલે ભૂખ અને ગરીબીના વિચારોમાં ડૂબેલું રહે છે. ઝાલોનું માનવું છે કે જ્યાં સુધી ભૂખનો અંત ન આવે અને ધરતી ધાનના પાકથી લહેરાતી ન થાય, ત્યાં સુધી નાચ-ગાનનો આનંદ નકામો છે. કેમકે વરસાદ આવશે ત્યારે ભૂખ દૂર થશે. તેથી જેરકુ ઝાલોને કહે છે – “ઠીક કહલે ઝાલો, મગર ગીત તો જરૂલ ગાયકે હોઈ |”^૩ વાર્તામાં અન્ય પાત્રો, જેમ કે જેરકુ, નનકુ ઝાલોને ગીતો ગાવા અને નાચવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે, પરંતુ ઝાલોનું મન ગરીબી અને ભૂખની સમસ્યાઓથી દૂર થતું નથી. તે ગીત સંભાળી કાન બંધ કરીએ લે છે અને જેરકુને ગીત ગાવાનું ના પાડે છે.

નદી કિનારે આ કિશોર મિત્રોની વાતચીત ચાલી રહી છે. બધાં જાનવરો પાણી પી પોતાનાં ઘર તરફ ચાલવા લાગ્યા છે. અને ધીમે ધીમે રાત્રીએ દરેકને પોતાની ગોદમાં જાણે સમેટી લીધાં. ભલે એ બાળક હોય કે વૃદ્ધ હોય કે યુવક હોય. નવી સવાર થાય છે, સૂર્યના કિરણોએ ભોળા ગામવાસીઓને જગાડયા. નનકુ જેરકુને કહે છે કે બાજુનાં ગામમાં ખોરાકનું વિતરણ થઈ રહ્યું છે. ત્યાં બધાં દૂધ અને ખીચડી ભરપેટ ખાવા જવાનું નક્કી કરે છે. ઝાલો, મંગરા, બુધવા, બિરસા, કરમા, ઝરિયો, બુટી, સલમી, ચકરી, કરીકો, સુકરી વગેરે બીજા ગામ જઈ ભરપેટ ભોજન કરે છે.

લગભગ રાત્રીના આઠ વાગ્યા હશે. અખાડામાં યુવક યુવતીઓ ભેગા થયાં. અચાનક નગારાં વાગતા યુવક-યુવતીઓ એકબીજાનાં કમરમાં હાથ નાખી ગીત ગાવા લાગ્યા, ઢોલ, માંદળ, નગારાં, ઝાંઝ વાગવા લાગે છે. જેરકુ આજે

ભૂખ ખુશ છે, તે ઝાલો સામે લાલ રૂમાલ હલાવતા નાચવા લાગે છે. નનકુ કહે છે- “મैं जनता हूँ झालो कब गायेगी और नाचेगी | जिस दिन भूख मिट जायेगी-जिस दिन हमारी धरती धान के पके बालों से लहरायेगी – उस दिन झालो नाचेगी गायेगी |... क्यों झालो, अब तो खुश हो न यह सुनकर ? क्यों झालो, तब नाचेगी न, गाओगी न ? झालो ने मुस्कराते हुए जेरकु और नानकु को देखा और सिर हिला दिया |”^૪

વાર્તાના અંતમાં જેરકુ સરકારના પ્રયાસો જેમ કે ખોરાકનું વિતરણ અને રોજગારીની તકો, વિશે વાત કરે છે, જેનાથી ગામની પરિસ્થિતિમાં સુધારો થઈ રહ્યો છે. પરંતુ ઝાલો હજી પણ મૌન રહે છે, કારણ કે તેનું હૃદય એ દિવસની રાહ જુએ છે જ્યારે ભૂખ સંપૂર્ણપણે દૂર થશે અને ધરતી ફરીથી સમૃદ્ધ બનશે. આ રીતે, વાર્તા એક આદિવાસી યુવતીના દૃષ્ટિકોણથી ગરીબી, ભૂખ અને આશાની વચ્ચેના સંઘર્ષને રજૂ કરે છે.

વાર્તામાં આદિવાસી દર્શન :-

આદિવાસી દર્શનમાં પ્રકૃતિ, સમુદાય, સામૂહિક જીવન, અને આધ્યાત્મિકતા સાથે ગાઢ રીતે જોવા મળે છે. આ વાર્તામાં આદિવાસીઓનો પ્રકૃતિ સાથેનો સંબંધ, સામૂહિક જીવન અને સંઘર્ષ, ગીત અને નૃત્યનું મહત્વ, ભૂખ અને ગરીબીનો સંઘર્ષ, આશા અને સંઘર્ષનું સંતુલન વગેરે બાબતો સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ થઈ છે.

આદિવાસી સંસ્કૃતિમાં પ્રકૃતિ એ માત્ર જીવનનો આધાર નથી, પરંતુ તેની સાથે એક આધ્યાત્મિક

અને ભાવનાત્મક સંબંધ હોય છે. વાર્તામાં ઝાલોનું પહાડો, નદીઓ અને ધરતી સાથેનું જોડાણ આદિવાસી દર્શનનું પ્રતિબિંબ છે. ઝાલોની ચિંતા કે ધરતી ધાન્યથી લહેરાવી જોઈએ, ત્યાં પણ આદિવાસીઓની પ્રકૃતિ પર નિર્ભરતા અને તેની સમૃદ્ધિ પ્રત્યેની આશાને દર્શાવે છે.

આદિવાસી સમાજમાં વ્યક્તિ કરતાં સમુદાયનું મહત્વ વધુ હોય છે. વાર્તામાં ઝાલોની ચિંતા માત્ર વ્યક્તિગત નથી, પરંતુ તે સમગ્ર ગામની ભૂખ અને ગરીબીની સમસ્યાને પ્રતિબિંબિત કરે છે. ઝાલોનું નાચ-ગાનથી દૂર રહેવું એ આદિવાસી સમાજની સામૂહિક જવાબદારીની ભાવનાને દર્શાવે છે, જ્યાં વ્યક્તિગત આનંદ કરતાં સમુદાયની સુખાકારી વધુ મહત્વની હોય છે.

આદિવાસી સંસ્કૃતિમાં ગીત અને નૃત્ય માત્ર મનોરંજન નથી, પરંતુ તે જીવનની ઉજવણી, દુઃખ ભૂલાવવાનો માર્ગ અને આધ્યાત્મિક અભિવ્યક્તિનું માધ્યમ છે. વાર્તામાં ઝાલોનું ગીત-નૃત્યથી દૂર રહેવું એ આદિવાસી દર્શનના આ મૂળભૂત તત્વનું ઉલ્લંઘન નથી, પરંતુ તેનું એક ગહન સ્વરૂપ છે. ઝાલો માને છે કે ગીત-નૃત્યનો આનંદ ત્યારે જ લઈ શકાય જ્યારે ભૂખનો અંત આવે, જે આદિવાસીઓની વ્યવહારિક અને આધ્યાત્મિક સંતુલનની ભાવનાને રજૂ કરે છે.

વાર્તામાં ભૂખ અને ગરીબીનો મુદ્દો આદિવાસી સમાજની વાસ્તવિકતાને ઉજાગર કરે છે. આદિવાસીઓનું જીવન પ્રકૃતિની સાથે હોવા છતાં, આધુનિક વ્યવસ્થાઓ અને સરકારી નીતિઓના કારણે આર્થિક રીતે નબળા બનાવે છે.

ઝાલોની ચિંતા આદિવાસી સમાજની આ આધુનિક સમસ્યાઓને પ્રતિબિંબિત કરે છે, જેમાં પ્રકૃતિ સાથેનો સંબંધ હોવા છતાં આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા તેમના જીવનને પ્રભાવિત કરે છે.

આદિવાસી દર્શનમાં આશા અને સંઘર્ષનું સંતુલન મહત્વનું છે. વાર્તામાં જેરકુ અને અન્ય પાત્રો સરકારના પ્રયાસો અને ભવિષ્યની સમૃદ્ધિની આશા દર્શાવે છે, જ્યારે ઝાલોનું મૌન તેના દુઃખ અને ગહન ચિંતનનું પ્રતીક છે. આ બંને વલણો આદિવાસી દર્શનની વાસ્તવિકતા અને આશાવાદનું સંતુલન દર્શાવે છે.

વાર્તા એક આદિવાસી લેખિકાની સંવેદનશીલતા અને ગ્રામીણ જીવનની વાસ્તવિકતાને રજૂ કરવામાં સફળ રહે છે. ઝાલોનું પાત્ર એક એવી યુવતીનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે જે આદિવાસી સંસ્કૃતિની સુંદરતા અને સાદગીને જાળવી રાખે છે, પરંતુ સાથે સાથે આધુનિક સમસ્યાઓ જેવી કે ભૂખ અને ગરીબીનો સામનો કરે છે. લેખિકાએ ઝાલોના મનની દ્વિધા અને સમાજની આશાઓ વચ્ચેના સંઘર્ષને સુંદર રીતે રજૂ કર્યો છે.

વાર્તાની ભાષા ગામડાની બોલી અને આદિવાસી સંસ્કૃતિની ઝલક આપે છે, જે વાચકને ગામના પરિવેશમાં લઈ જાય છે. એલિસ એક્કા આદિવાસી વાર્તાકાર તરીકે કોઈ પ્રકારના દાવાઓ કરતાં નથી. તેમની વાર્તાઓમાં પ્રકૃતિ, સમાજ, સંગીત, જીવનનો લય છે, બહારનાં અને અંદરના સમાજનો ઘાત-પ્રતિઘાત છે. કોઈ નાટકીય

વળગણ કે કૃત્રિમતા વગર હાજર છે. ખૂબ જ સહજ, સરળ રીતે, કોઈ વળગણ વિના સીધાં જ થોડાં શબ્દોમાં સારગર્ભિત રીતે પોતાની વાત કહેવી એ તેમની વિશેષતા છે. શબ્દ પસંદગી, વાક્યરચના પણ ખૂબ સરળ જણાય છે. હા આદિવાસી હિન્દી છે. અને આરંભની સ્થાનિક બોલીનો પ્રયોગ કર્યો છે. નાગપુરી, ખોરઠા મગહી જે એ ક્ષેત્રની ભાષા છે તેનો પ્રયોગ જીવંત રીતે કર્યો છે. તેમની ભાષામાં ગ્રામ્ય પરિવેશનો ચમત્કાર કરવા માંગતા નથી. પરંતુ એમને સાધારણ જ રહેવું, લખવું ગમ્યું છે. કેમકે એને બોલવાવાળો વર્ગ પણ સાધારણ જ તો છે.

આદિવાસી સમાજના સામાજિક મુદ્દાઓ જેવા કે ભૂખ, ગરીબી અને સરકારી નીતિઓની અસર વગરેને ઝાલોના દૃષ્ટિકોણથી રજૂ કરીને લેખિકા આદિવાસી સમાજની વાસ્તવિક સમસ્યાઓને ઉજાગર કરે છે. ઝાલોનું પાત્ર આદિવાસી સ્ત્રીની શક્તિ અને સંવેદનશીલતાનું પ્રતીક બની રહે છે, જે પોતાના સમાજની સમસ્યાઓને ઊંડાણથી અનુભવે છે. વાર્તા આદિવાસી સંસ્કૃતિની સુંદરતા અને તેની આધુનિક સમસ્યાઓ વચ્ચેના સંઘર્ષને સુંદર રીતે રજૂ કરે છે, જે આદિવાસી સાહિત્યનું એક મહત્વનું યોગદાન છે.

આ વાર્તા એક આદિવાસી યુવતીની આંતરિક દ્વિધા અને સમાજની વાસ્તવિકતાને રજૂ કરવામાં સફળ રહે છે. તે આદિવાસી દર્શનની મૂળ ભાવનાને જાળવી રાખે છે, સાથે સાથે આધુનિક સમસ્યાઓ જેવી કે ભૂખ અને ગરીબીની ચર્ચા કરીને વાચકને ચિંતન માટે પ્રેરે છે. ઝાલોનું પાત્ર

આદિવાસી સ્ત્રીની શક્તિ અને સંવેદનશીલતાનું એક આકર્ષક ઉદાહરણ છે, જે આ વાર્તાને આદિવાસી સાહિત્યમાં એક મહત્વપૂર્ણ સ્થાન આપે છે.

સંદર્ભ :-

૧. ઇલિસ ઇવ્કા કી કહાનિયાँ, સંપા. વંદના ટેટે, રાધાકૃષ્ણ પ્રકાશન દિલ્લી, દ્વિ. આ. ૨૦૨, પૃ. ૬૮
૨. એજન પૃ. ૬૮
૩. એજન પૃ. ૬૯
૪. એજન પૃ. ૭૧